

373.3.091.2(045)

В 43

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ**

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
ВИПУСК I**

Кривий Ріг—1995

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ
І САМОСВІДОМОСТІ ЗАДОБАМИ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ.

/О л і й н и к В. Ф., М і р о ш н и к З. М./

В 40-60 рр. XIX ст. члени Російського географічного товариства М.І.Нідеккін і К.Д.Кавелін і О.О.Потебня сформулювали основні принципи визначення характеру народу – вивчення його психічних властивостей в їх взаємозв'язку: народ є така органічна істота як і окрема людина, і тому необхідно досліджувати його заобони, спосіб мислення у взаємозв'язку стосовно єдиного народного організму, і таким чином, виявляти особливості, відрізняють один народ від інших.

Олександр Опанасович П о т е б н я /1835 – 1891/ висунув положення щодо вивчення психіки людини за продуктами духовної діяльності /пам'ятка мови, фольклору, вірування, культура взагалі/ вивчав питання співвідношення особистісного і того, що притаманне етнічним цінностям як таким, відрізняючи при цьому те, що властиве даній етнічній спільності народу і що запозичене в інших. Головною рисою потяну О.О.Потебні стала висунута в минулому столітті думка, що початком і основою народної психології є мови, котра зумовляє існування етнічних цінностей. Самосвідомість – це усвідомлення людиною себе як особистості, своїх вчинків, дій, думок і почуттів, бажань і інтересів, оцінка свого відношення до світу, своєї здібності приймати самостійно рішення і вступати на цій основі в спілкування з людьми і з природою, нести відповідальність за прийняті рішення і дії. Формування самосвідомості характерне не тільки для окремої особистості, але і для нації, тобто національна свідомість. Це цілісний образ власного "Я" – /або "Я" – нація/.

Його компонентами є:

1. Когнітивний: образ своїх якостей, зовнішності, соціального значення /самосвідомість/.
2. Емоційний – самоповага, себелюбство, самозневаження і т.д.
3. Оціночно-вольовий: намагання підвищити самооцінку, завважати повагу та ін.

Механізм отримання особистістю знань про себе /самопізнання/ включає засвоєння чужих позицій про суб'єкта, порівняння себе з другими людьми, оцінку досягнутого, аналіз власної поведінки і

вчинків, спостереження за своїми думками і почуттями.

Самовідношення - система емоційно-ціннісних установок в адрес свого "Я" - найважливіший фактор задоволення ряду потреб. Фрустрація потреб і належності людини до значущих для неї спільностей людей, яка ставить під сумнів його соціальну самоідентичність, переживається як приниження "Я", зраду власним принципам, почуття вини. Форми вияву самосвідомості: самовідчуття, самоаналіз самооцінка - пов'язані переважно з пізнавальною стороною психічної діяльності людини. Інші - самолюбство, скромність, почуття відповідальності, власної гідності тощо - з емоційною стороною психічної діяльності. З вольовою стороною психічної діяльності особистості пов'язані її самошляхетство, самоконтроль, самодисципліна та ін.

Давачи психолого-етнічну характеристику українців, Павло платонович Чубинський /1839-1884/ вказував на такі риси, як щедрість, потяг до знань, працьовитість, життєлюбство, лагідність нравів у родинному житті, охайність, ретельність, ввічливість, поєднання наївності і тонкості розуму, поетичну мрійливість, красу, витонченість смаку і веселу співочу вдачу. Всі ці якості є результатом поєднання спадковості і соціального фактору, зокрема виховання. І якщо погодитися з результатами останніх досліджень в галузі генетики, що через гени наслідуються і життєвий досвід попередніх поколінь, то вище зазначені риси можна вважати генотипом українського народу. Естетичним і етичним генотипом української національної самосвідомості є потяг до прекрасного, намагання відтворити красу життя в характері стосунків між людьми, в мистецтві і перш за все в народній творчості.

Невичерпним джерелом, що живить ґрунт національної свідомості, є історія. Саме за допомогою історії, українцям судилося стати нацією. Ще на початку ХХ ст. Володимир Іванович Вернадський /1863 - 1945/ писав "Сутність українського питання полягає в тому, що українська народність вибилась в чітко окреслену етнографічну індивідуальність з національною свідомістю, завдяки якій намагання близьких і далеких родичів перетворити її на звичайний етнографічний матеріал для посилення панівної народності лишались і лишаються безуспішними".

В той же час, як зазначає О.Пончарів, якщо говорити про українську людність у цілому, то рівень її національної свідомості

досить низький. І не пояснюється тим, що наш народ упродовж більш як трьохсот років відлучали від рідної історії найвизначніших діячів, якщо вони любили рідну землю хоч трохи більше ніж дозволялося оролошуванню націоналістами, ворогами народу. Заборонена сула і праця українського вченого Михайла Сергійовича Г р у ш е в с ь к о г о /1866 - 1934/ "Історія України - Руси", який вів в український народ в те, що він своєю міцною єдністю "становить велику силу, соціальну глибу, моволіт, якого нема іншого в Східній Європі". /с.120/

Змістом формування національної свідомості, самосвідомості та характеру українського народу повинна стати правдива історія про наш народ і наших справжніх героїв, нашу культуру, мову, що допоможе усвідомити себе світовою нацією. Цікавий матеріал щодо цього питання ми знаходимо в працях науковців лабораторії "проблеми педагогіки національної школи" Криворізького педінституту, О.О.Лабара і Д.Т.Федоренка.

Друга половина ХІІ - початок ХІІІ ст. - це час пробудження національної свідомості українського народу, його духовного піднесення: утверджується почуття рідної землі, вітчизни, нерозривності зв'язку поколінь, історичного обов'язку сприйняти і зберегти предковічні духовні здобутки свого народу - культуру, мистецтво, мову, народну творчість, звичаї та обрядовість, батьківську віру - тобто все, без чого неможливе існування нації. Збереження і розвиток духовної культури, культурно-національне відродження стає історичною необхідністю. В цей час спостерігається натиск польської культури.

Визначальний вплив на зміст, характер і спрямованість української освіти, філософської та суспільної думки справили ідеї гуманізму і Реформації /частя гуманісти вважали в свободі і освіченості особистості/. У послемісії і церковними магнатами визрівала гуманістично-демократична ідея рівності всіх людей від природи і перед Богом. Найважливішою ознакою вільної людини ввагалась свобода совісті.

В другій половині ХІІІ - ХІІІІ ст. мовна система протікає на прикладі Києво-Могилянської академії. /Слов'янська, українська книжка, латинська і польська мови/. Польська мова вивчалася як мова державна, на ній писали свої твори видатні діячі академії, такі як Петро Могила, Симеон Полоцький, Феодан Прокопавич та ін.

Формування української літературної мови не могло не турбувати провідників русифікаторської політики. Але не зважаючи на це, удосконалення національної мови продовжується. На початку XVII ст. зростає увага до німецької і французької мов. Багатомовність, ґрунтовні філологічні знання стають характерною ознакою культурної людини в Україні.

Одна з найстаріших і найцікавіших культур України є трипільська, яка є культурою праукраїнського народу. Крім хліборобської культури, яка визначала певні риси самосвідомості і характеру українців, треба відзначити піємандрівне життя чумаків, яке наклало свою сувору печатку на їх особистість:

"Чумак переважно помовчує, замкнений, він дивиться на життя з деяким приризирством. У всій його поведінці повно самоповаги. В ньому завжди є іронія, і він завжди готовий розважати жартом товариство, не тратячи власної гідності. Лице його горде й веселе або задумане / с. 69/. Чумацтво, мандрівне групове купецтво – не такий самий вислів духа української раси, як і хліборобство.

Українське козацтво було духовною елітою рідного народу. Козацька духовність була невіддільна від ідеї Бога як захисника народу, нації України. Козаки зберігали фізичне і духовне здоров'я нації, щоб не замулавалися джерела народної мудрості. Як підкреслює Ф. Руденко, "козацька доба породила і формувала національний тип українця, ментальність якого порівняно з іншими періодами нашої історії сягала найвищого рівня". За його думкою, історична доба козаччини формувала цілісну суверенну індивідуальність, повноцінну особистість, яка була творцем і володарем скарбів духовності /... с.6/.

Психологічні особливості козацтва мали своєю основою оригінальний спосіб життя та специфічні умови – геополітичне положення України, її природа, економічні, культурні та національні особливості.

"Козаки є люди з міцним здоров'ям, фізично духи, мудрі розумом, і досвідом, сильні духом, мужні серцем і щирі душею. Образно кажучи, козаки були діти квітучої, родючої землі і долуденного неба, розкішної української природи, неповторних чарівних ландшафтів. Безмежні причорноморські простори, незаймані і розлогі степи Півдня України, велич і краса прадавнього Дніпра-Славути, незабутні в пам'яті народній героїчні дії діячів предурів, їх духовні пориви і

досягнення - все це реально відчувалося і сприймалося, жило в уяві козаків, трансформувалося в їхній свідомості, формувало високу духовність". /О. Д. Руденко. -С.7/

Розглядаючи історичну долю української раси, Ю.Липа розкриває особливості психології її представників. В українській расі, відмічає автор книги "Призначення України" /Львів: Провіта, 1992. -270 с./, герої - це висловники туті і праці багатьох поколінь. Вони завершують собою повторність і унескравляють традицію, "їхня особиста творчість - це завжди тільки одна сильна мелодія, що вишитається в потужній спів нації". /Ю.Липа, с. 45 - 46/.

Особливої обережності, чуйності і допільності вимагає складна структура українського відложка. Змістом українського консерватизму є відвічна боротьба добра зі злом, це "зміст народів - силу в вогні, зміст, перенесений з Месопотамії й Уралу. Знак цей - найстаріший знак трипільської культури і найчастіший старий орнамент українців" /Ю.Липа, с.153/.

Особливості історичного розвитку українського народу, складні умови для виживання зумовили й своєрідність характеру українця, що є найскладнішим характером серед інших народів. Дуже нелегко прийти українцю до якогось певного рішення. Ця нерішучість пояснюється тим, що українець може підійти до якогось події чи справи з кількох боків одночасно. Але коли він уже прийшов до певного висновку, тоді і чужа думка і обставина мало впливають на нього. Це риси характеру часто називають "українською упертістю", але це не зовсім так. Увага до дійсності, вміння проаналізувати ситуацію, обережність у прийнятті рішення допомогли виробленню в українців спритності, стриманості, що переходить у зручну хитрість, а не раз розвиває дипломатичні здібності". / с.162/.

Те, що українець сприймає життя в його складності суперечностях вносить філософський відтінок в мислення українця. Все найважливіше в людських почувань є в українських людях, що найвищі й найважливіші здобутки людства зростають і зростатимуть в українській расі і вряті, що єдина допільна дорога для української одиниці до висловлювання себе є лише в українській духовності. Патріотизм українців непомітний. Про Україну і свій патріотизм українець взагалі не любить говорити. Українці шли на смерть без зайвих слів і декларацій. Поняття Батьківщини, Краю для українця - це перш за все, поняття Родини, Хати, Дому. першою приметою відчуття

серединності своєї нації в українця - є прагнення до захисту свого рідного, своїх вірувань і святощів; друга прикмета - погляд на світ з "нутра" раси; третя - "сприймання предківщини". Ці три прикмети можна вважати зовнішнім виявом українського характеру.

Найкращу формулу психології українця, української нації, дав, за думкою Ю.Липи, М.В.Поголь: "Україна - це все, що тільки є на світі." /Ю.Липа, 169/.

Визначально у формуванні національного характеру українця - це бути працьовитим. В поті чола весь день трудитися задля власного і державного добробуду - ось до чого закликають автори з далекого минулого. Великий князь Київський Володимир Мономах, розвиваючи цю ідею у своєму "Повчанні", зверненому до власних дітей і до нащадків узагалі, переконує, що жоден народ, жодна держава не здобуде достатку й незалежності, якщо кожна людина в ній не трудитиметься на повну силу там, де їй покладено трудитися спрощення життя. Теорія Г.С.Сковороди "спорідненої праці" - не гімн людини, творцеві всіх благ, Але праця тільки тоді дає користь, коли вона усвідомлена і розумно спрямована. А це під силу тільки людині належно освіченій і вихованій.

За одноставною думкою багатьох дослідників, українська психічна структура відрізняється емоційно-почуттєвим характером /"кордоцентичністю"/.

Дмитро Чижевський /1894-1977/ відзначив "артистизм української вдачі". Всі дослідники національного характеру українства, і в емоційності вочаля прикмету нашої національності.

Генетичне пояснення української психіки дає О.Кульчицький /"Українська душа". -С.16-32/, вказуючи на такі чинники: 1/ расовий, 2/ географічний, 3/ історичний, 4/ соціологічний, 5/ культуро-морфічний, 6/ доглибинно-психічний. Щодо першого чинника суть його була нами розкрита в визначенні основних понять з цього питання /загальні спадкові особливості, пов'язані з єдністю походження і певною областю поширення/. Для української нації характерна в основному, селянська структура, малі соціальні групи - спільноти /звідси почуттєва близькість/. Цим спільностям властиві рефлексивні настанови, спрямовані на самозаглиблення, самопізнання. За О.Кульчицьким, найхарактерніший архетип українського колективного несвідомого є тип ласкавої плідної Землі, співжиття

хліборобського народу з доброю ненькою - Землею. Тому в українця немає агресивної активності, а є м'яка споглядальність. Активно-рефлексивна настанова / с.12 - 13/ українця значною мірою спрямована на насолоду життям, пошук кращого світу як компенсацію за дійсність, за реальний світ. За висловом М.Шлямкевича, результатом цього є "втеча від життя в душу і долю" / 16/.

Ідеї самостійності, незалежності, демократизму невмируть на Україні, вони глибоко вкорінилися в її душі. Волялюбність українців підтверджують і національно-визвольна боротьба, що не припинялася протягом віків, і її сьогодення і та рішучість, з якою вона відстоює свій державний суверенітет, духовне відродження, рідну мову!

Вміння слухати "неснідоме" в інсайтах /інсайт - прониєдливність, розуміння, акт безпосереднього "озаріння", осягнення, розуміння/, сповідіннях, тощо забезпечує найвищу продуктивність роботи свідомості, що ефективно позначається при предметному освоєнні світу.

Дуже цікаві на наш погляд, щодо особливостей соціальної спрямованості психіки спостереження В.Цимбалістого. Аналізуючи структури українського родинного життя, він вказує на одну особливість - на становище в ній жінки, зокрема жінки-матері. Майже вся ефективна влада належить в сім'ї матері. Роль батька часто зводиться лише до покарання дитини. Тому діти наслідують типові для жіночої свідомості норми поведінки, характер, моралі, настанову до життя. Звідси - відносна байдужість до загальнодержавних інтересів.

Ставлячи перед собою завдання розбудови нації і держави, найголовнішим, за думкою авторів "програми комплексної соціально-економічної реформи України /прогр. с.20/, необхідно визначити відродження суспільної - і найперше - національної самосвідомості. Першочерговим завданням у галузі національної самосвідомості є розробка і утвердження національної ідеї: українець мусить гордитися, що він українець. Однією з "хвороб" нашої самосвідомості автори "програми..." вважають комплекс "національної неповноцінності або меншевартості. Вони відмічають два різновиди цього комплексу. Суть першого - майже відверте визнання за собою цієї неповноцінності /українці без чужого керування ні на що не здатні/. Другий - навпаки - полягає у "синдромі компенсування" /більшість культурних надбань людства приписується своєму народові/.

Для подолання комплексу неповноцінності, для національного

відродження народу поряд з проміжною науковою і просвітницькою роботою, виданням історичних і популярних творів, регулярним серійним виданням художніх творів з історії України, важливим завданням мусить стати "виховання нової генерації носіїв національного духу і національної еліти.

Д м и т р о Д о н ц о в /1883-1973/ зупиняється на психологічній характеристиці "провідної верстви" народу, в якій втілюється дух, оживляючий суспільство. Цей дух, ця нематеріальна сила яка керує цілим життям держави і без якої організм суспільства стає трупом, були властиві представникам нашої стародавньої аристократії, князівській і козацькій. Греки і Римляни, як відмічав Д. Донцов, розрізняли три прикмети "володарної" /керуючої/ верстви: благородність, мужність, і розум.

Шляхетність, благородство – це прикмета члена провідної верстви. Шляхетній людині властиві не особисті вигоди, а його честь, його ідеали, які коріняться в його природі, в його крові /передаються з покоління в покоління/ і яким у жертву приносяться не тільки свої особисті справи, але все близьке і рідне. Шляхетність – це дуже складне утворення, в якому поєднується і інтелект, і висока самосвідомість, і вихованість, що в свою чергу зумовлюють формування такого поняття, як честь, тобто безкорисне віддання справі, служіння речам високим і абстрактним, у порівнянні з якими все дочасне і матеріальне нічого не варте. Ця безкорисна відданість високим справам, слідування честі і обов'язку ставлять нас усі особисті прихильності.

Друга прикмета правлячої верхівки – це мудрість. В основі її лежить природний інтелект. Але цього недостатньо. Людина повинна мати ще й другий розум який керує першим. Цей розум особистість набуває в процесі життя, в процесі діяльності, спілкування. Не хитрість, зауважує Д. Донцов, не спритність, не демократичне дурисвідство, навіть не фахове вишколення чи розум інтелігента або його ерудиція. Мудрість не тільки відгадує майбутнє, але й його творить силою своєї креативної мислі. Мудра думка – це та сила, що творить речі, в тому числі і людські спільності, і тримає їх у формі.

Мужність поряд із шляхетністю і мудрістю була головною прикметою ідеалу нашої провідної касты /князівської, литовської і козацької доби/ – мужність і безстрашність на ворога; мужність суфери сил, що підточують державний механізм з зередини; вміння самому

на піддаватися ніяким шкідливим впливам, які підточували О, ослабили або знищили ту основу чесноту, його мужність; неблаганність і твердість до себе. /Д.Донцов, с.173-186/.

Наступне завдання, як вказують автори "програми", на шляху формування національної самосвідомості впливає із досить значної різниці /ментальної, культурної, економічної тощо/ між різними регіонами України. Тому психологічну і пропагандистську роботу в окремих регіонах /Схід, Південь, Закарпаття/ слід проводити так, щоб не виникало спротиву чи упередження не тільки на рівні свідомості, а навіть на підсвідомому і емоційному рівнях: "Потрібно по волі вносити на всі рівні психіки переконаність в національній самоідентичності і totoжності українства різних регіонів і при тому чимого більше підкреслювати саме психологічні і характерологічні відмінності від інших етносів, навіть одномовних /прогр, с.26/. В цьому зв'язку впливає необхідність створення і захисту власного інформаційного простору. Не може бути патріотом людина, вихована в чужій культурі, в чужому мовному середовищі.

Свідомість і самосвідомість формується і функціонує в мові і з допомогою мови. За О.О.Потєбнею, початком і основою народної психології є мова, котра зумовлює існування етнічних цінностей. Мова, міфологія, релігія і народна творчість О.О.Потєбні розглядає як складові елементи народного духу. Висунуте О.Потєбнею положення про єдність свідомості і мови має важливе значення для розуміння ролі останньої в національному самоусвідомленні людини як частічки певної спільності. У мові, головним чином, на думку О.Потєбні, містяться традиції народу. Тому дуже важливо, щоб дитина як найраніше оволодівала рідною мовою. З оволодінням мовою вона прилучається до народних традицій, набуває з віком національних рис оточуючого середовища. І в міру розумового розвитку в її мисленні починають виявлятися риси національного психічного устрою.

Духовне життя нації, національний прогрес, розвиток національної культури, зростання національної свідомості, національне самовиявлення і, нарешті, державність неможливі без існування національної мови. Українська мова, за словами Д.М.Полюг, не лише засіб спілкування українців, але й один із найважливіших репрезентантів національності. Процеси боротьби за волю та існування мови в українській історії тісно переплітаються. Українська мова в процесі формування нації, національної свідомості, як зазначає автор, була

початковим і часто основним чинником. Саме українська мова, незважаючи на часи жорстоких переслідувань, зберегла її носіїв як народ, як націю. В історії українського народу не переривалася тяглість єдиної мови, народних традицій, єдність національної свідомості народу. Спираючись на думки М. Грушевського щодо ролі української мови в формуванні духовності народу, Л. М. Поляга вважає, що в мові як засобі національного вираження, а часто як в джерелі національного пізнання, та в інших національних прикметах властивих етносові на різних етапах розвитку та існування народу, засвічується і проявляється стан української етнічної духовності, ідеї незалежності та свободоловства, ступінь розвитку матеріальної та духовної культури. Тому коли ми говоримо про "українське національне відродження", то перш за все маємо на увазі зростаючу національну духовність, національну свідомість.

До найголовніших функцій збереження і піднесення української національної духовності та свідомості належить українська мова. Мова населення України епохи пізнього палеоліту складалася з великої кількості говірок, що сполучалися у ширші місцеві виявлення — говори, групи, на яких здійснювалося виховання підростаючого покоління. Це родові мови, говори і групи говорів забезпечили передачу первинного досвіду родинного батьківського виховання, етнізації і соціалізації дитини в даній сім'ї, оту даносоцію, що у майбутньому допоможе українському народові зберегти риси національної належності, самобутності і менталітету. /Д ю б а р О. О., Ф е д з р е н к о Д. Т.; с. 15/

Однією з форм збереження української мови у всій її сукупності є усне мовлення, воно перш за все засвідчує національні ознаки українського етносу. Для представників інших національностей, які користуються українською мовою для спілкування з українцями, українська мова не буде ознакою національної належності, а лише свідченням їх культури, такту, рівня освіти та ін.

Льва народна творчість — це окрема форма збереження української мови і одна з найскриповіших прикмет збереження національного самовиявлення. Багатство українського фольклору /переказів, легенд, казок, прислів'їв, приповісток/, народного епосу /дум та пісень/ свідчить про талант народу, про його високий інтелектуальний рівень. Одну із специфічних ознак української нації несе в собі пісня. Вона зберігає не лише мову, але і передає мелодику мови, з че-

реб'ялодику – настрій, почуття, тобто психічне життя людини, окрем пісня визначає самобутність нації.

Дуже цінним і достовірним свідченням етнічного самоусвідомлення є писемна творчість. Значним досягненням українського етносу була українська література кінця XVI – першої половини XVII ст. що розвивалася в різних жанрах і разом з політичним і релігійним факторами поступово готувала Визвольну війну українського народу 1648 року, сприяла створенню української державності. Самоусвідомлення українського етносу було настільки високим, що впливало не лише на зростання і змінення духовності самого українського, а й на інших слов'янських народів. Свідченням цього може бути діяльність Києво-могилянської академії, що стала важливим центром культурного єднання слов'янських народів.

Цікаві дослідження щодо ролі мови і мовлення у становленні духовності українського народу знаходимо в праці О.О.Лабара і Д.Т.Федоренка "Український народ про виховання словом і ділом". В мові зосереджені найвищі духовні надбання народу. Історичне минуле, мрії про майбутнє, мудрість багатьох поколінь – все це сконцентровано в мові. Слово, як визначають автори у народному житті завжди було "виразником духовності, вихованості, характеру взаємин, а часом зоросю у боротьбі за честь і гідність, насиченим любов'ю і неапатією... Слово надає сили виснаженому і окремлює на подвиг, бо все це поєднується людською широкосердністю і добротою." / с.4/. Це відображено в казках і легендах та особливо виразно у найбільш стислій в формі фольклору – приказках і прислів'ях, в яких український народ зберіг своє самобутність, неординарне мислення, національну свідомість,

Аналіз матеріалу збірника: "Прислів'я та приказки; людина, Родinne життя, гаск характеру /упорядкував М.М.Пазяк, -К.; Наукова думка, 1990. -528 с./ свідчить, що еталоном хлопця народна мудрість вважає красивого, високого, сильного юнака. Але більш за все народ цінував душевну красу; не залишав поза увагою і музичну культуру; "Гарний хлопець на натуру добре грає й на бандурі". Краса дівчини в її здоров'ї, скромності, працьовитості, тендітності: "Дівчина як квіточка...", "Толінава дівка, як не метина долівка", "З краси не пити роса", "Лале рум'яне, а серце в'яне". Над усе цінувалася чепурна дівчина: "Віднонька, а чепуренька". В одязі, за думкою народу, головне, – щоб він був зруч-

ний, відповідав тому, хто його носить: "Хай не буде мати, аби затишно", "Нарядилась як пави, а кричить як гага", "На неохайній людині всяка одежа погана". Багато уваги народна мудрість приділяє любові, без якої не може існувати світ. Краса любові у вірності, нескінченності; але вона не терпить рабства, насильства "до любові і співу не присилує", "Любов як перстень, не має кінця". Сім'я повинна будуватися тільки на любові, вірності, на взаємоповазі, порозумінні: "І в лиху родину не кидай дружину", "нашиє крадий скарб, коли в сім'ї лад", "На красиву жінку гарно дивитись, а з розумною гарно жити". З мікрокліматом в сім'ї тісно пов'язане виховання дитини; в тій сім'ї виросте добра дитина, яку виховуєть словом, а не бійком: "Не учи дитину штурханцями, а хорошими смійнями", "Учи дітей не страшкою, а ласкою"/.

Народ розкриває в приказках і прислів'ях і своє філософське ставлення до смислу життя, зміст якого повністю залежить від самої людини: "Який порядок у себе заведеш, таке і життя поведеш", "які люди, таке і життя буде", "Жив грішно - загинув смійно".

Особливе місце займають прислів'я про душу людини, про черству і добру, красиву і потворну: "Душа в неї чиста, як те сонечко навесні", "Душа в нього рогата", "Красиву душу здалека видно". У народному слові звучить краса людської душі, добро, мудрість, любов ладність.

Ставлення у народу до слова, мови, мовлення надзвичайно відповідальне.

Красива мова - це коротка, змістовна і правдива мова; базіки не викликали ніколи поваги: "Бесіди багато, а розуму малувато", "Народ скаже, як зав'яже", "Мало говори, а правдою дорожи". Про людину можна взяти х її мовлення: "Яка людина, така й бесіда". В змісті слова, в ставленні до нього втілюється доброзичливість, поетичність українського народу: "Красне слово - золотий ключ", "Удар забувається, а слово пам'ятається".

Саме за це, як відмічають О.Любар і Д.Федоренко до слова споконвіку ставилися побожно, воно стояло в одному ряду з такими поняттями, як хліб, сіль, вода, саме життя: "Словом вітають народження дитини, появу родини і шлях до домовини". Недоліки суспільства, негативні явища в ньому теж знаходимо в народних афоризмах; в них засуджується зрада, тупість, брехня та ін. Рідна мова зігрівала людей, була найкращим порадиником у найскрут-

ніші періоди життя, заступником, що оберігає честь, гідність, людяність і добродійність /"не гріє мене кожух, лиш слово гріє і тішить"/.

Нова сучасна українська літературна мова, започаткована і.Котляревським як найбільш досконала і відшліфована форма, виникла в процесі розвитку національної культури, національної свідомості розпочаті і.Котляревським літературне та національне відродження українського народу продовжується в творах Г.Квітки-Основ'яненка, П.Гулака-Артемівського, С.Гребінки, поетів романтиків, членів "Руської тріади" і в усій багатогранності – в творчості Т.Г.Шевченка. Ніхто так з попередників, як Т.Шевченко, не зумів розкрити національного духу народу, відчутти його біль, передати його мрії, глибини його психіки. Т.Шевченко став пророком нації, і його твори продовжують жити національний дух українців.

Т.Г.Шевченко був великим знавцем людської психіки, він прекрасно усвідомлював усю складність психічного життя людини, різноманітність його проявів, суперечливість, наявність багатьох ще не розгаданих таємниць. В психічному житті людини він підкреслював провідну роль знань, думки, розуму. Поет часто ставить питання про зв'язок слова і думки, для нього слово – є носієм думки. Серед почуттів поет великого значення надає любові до свого народу. З'ясовуючи природу людських почуттів, Шевченко виходить із визнання суспільної її обумовленості. Дуже важливими є думки Т.Г.Шевченка про націю та її роль у психічному житті людини. Багато уваги приділяє поет естетичним почуттям, що формуються явищами природи, людьми і результатами їхньої праці. Його розуміння психічного життя не споглядальне, а дійове; він виступає за дійові почуття і прагнення.

Погляди Т.Г.Шевченка на людську психіку глибоко оптимістичні. Він переконаний, що люди не народжуються злими, а стають такими під впливом суспільних умов життя. В своїй поезії великий кобзар виділяє окремі прекрасні риси українського народу. Особливо високо цінує він такі його якості, як працьовитість, любність, хоробрість, відвагу, благородство, честь, приїтність, любов до мистецтва.

Вияв багатонних духовних скарбів народу поет бачить в українській народній пісні.

Т.Г.Шевченко бачив в пісні велику виховну силу. Через сирій-

няття і відтворення народної пісні формується поняття про красу навколишнього світу, красу життя. Пісня займає, мабуть, в народній практиці ріданого виховання одне з перших місць серед багатьох засобів розвитку у дітей емоційних відчуттів, розширення їхнього естетичного світогляду й досвіду.

Залучення дітей до прекрасного починається дуже рано, а колискової пісні, в якій народ опоеетизовує природу, любов і ніжність, ладність і добро. Природа і праця супроводжують людину все її життя. Тому під час перебування з дітьми на лоні природи треба привернути її увагу на красу лісу, життєдайну силу сонця і дошки.

В українській рідинній етнопсихології і етнопедагогії в залученні до праці і в трудовому вихованні враховувалися як вікові, так і статеві особливості дітей. Трудове навчання і виховання, як зазначає М.Г.Стельмахович¹ умовно можна поділити на три етапи: вступний, або ігровий /2 - 6, 7 років/, помічний, або визначальний /7 - 15 років/ і основний, або завершальний /15 - 20 років/. Поняття "праця" починає засвоюватися через колискові пісні, нестужи, утішки, в яких славиться праця /"Сорока-ворона", "Кур - кур чобіток", "Два півники" та ін./ . Велика педагогічне значення в вихованні поваги до праці мають казки /наприклад "Дідова дочка і бабина дочка" і ін./, загадки, прислів'я.

Але основний виховуючий фактор - це життя в сім'ї. У трудових родинах працюють всі без винятку, крім тяжко хворих. Діти допомагають трудитися батькам, батьки не можуть у своїй праці обійтись без дітей. Дитина працює, за словами В.О.Сухомлинського не для того, щоб потренуватись в праці, а тому, що ніхто в сім'ї не уявляє собі життя без праці.

У трудових сім'ях була добра традиція - привчати дітей піклуватися про старих, дітей, хворих калік. Це було виявленням однієї з основних ознак морального здоров'я народу. Мораль, як відомо, одна з форм суспільної свідомості. Практика народного виховання передбачає формування у кожної людини такого поняття моралі: моральний той, хто добрий, справедливий, цнотливий, шліхетний. При цьому спрацьовує такий могутній регулятор поведін-

1. Див.: Стельмахович М.Г. Народна педагогіка, -К.: Рад. шк., 1935. -С. 41 - 43

ки, як слово. Через слово і формується моральна свідомість і моральні почуття. Обсудження негативних вчинків в практиці народного виховання було через слово "гріх" /"брати гріх на душу" – робити щонебудь усупереч власній совісті/.

Одним з мірил людської доброти є ставлення до рослин і тварин. Дитина підростає й з часом пізнає, що корисно, а що паразитично, а спочатку для неї "нехай буде все живе добрим" /М.Р.Стельмахович/.

Чудова природна схильність людини брати під захист слабшого від себе пробуджується в ранньому дитинстві. Діти татнуться до всього живого: оджілки, що залетіла в вікно, котика, курчати. В мові казок, пісень для малит ми бачимо доброзичливе ставлення народу до всього живого: "заччик-побігачик", "бовчик-братик", "дівчанка-квіточка".

Ознайомлення дітей з навколишнім світом, формування пізнавальних інтересів, інтелектуальних почуттів, розвиток пізнавальних здібностей, тобто розумове виховання розгортається в народній педагогіці як один з основних напрямків дошкільного і шкільного виховання. Розум – це найвищий ступінь виявлення здатності мислити, робити обмірковані висновки. /"щастя без розуму – торфина ділава", "не краса красить, а розум"./ У повітках "розум, ум, мудрість", як зазначає М.І.Стельмахович, дуже часто уособлюється і такі позитивні риси характеру, як статичність, стриманість, серйозність, спостережливість, передбачливість, розсудливість, скромність. Добрий розвиток розуму дитини зв'язаний з мовленням /"Який розум, така й бєлачка"/. Народ високо цінив мову як основний засіб вираження самої сутності людини. З допомогою мови дитина здобуває знання про дійсність опосередковано, в вигляді понять. Таким чином, основну мету виховання народна педагогічна психологія бачила у тому, щоб навчити кожного думати людини, усвідомлювати себе як члена суспільства і в той же час як своєрідну, творчу особистість. Тому велика увага приділялась в сім'ях ранньому виявленню обдарованості. Це відбувалося через знайомство дітей з різними професіями.

Враховуючи схильності дитини, батьки підбирали, пропонували дітям той чи інший вид діяльності. Професія традиційно передавалась в сім'ї з покоління в покоління. Майже кожне село в Україні славилось людьми якоїсь професії /бондарство, столярство, ткацтво

во/. Особливе місце в Україні, а тому і в вихованні дітей, займає народне декоративне прикладне мистецтво. Батьки передавали дітям знання з художнього килимарства і ткацтва, кераміки, настінного розпису, художньої обробки дерева, скла, вишивки. Народне прикладне мистецтво – складне ливце національної художньої культури, одна з форм вираження національної самосвідомості. Знайомство дітей з народним візерунком, вишиванкою, керамікою, витинанкою та розписом, формування у них деяких прийомів техніки виконання сприяє розвитку дитячої декоративної творчості, забезпечує єдиність світогляду. Твори образотворчого мистецтва позитивно впливають на розвиток уявлень, фантазії та образного мислення. Ознайомлення дітей з творами народного мистецтва, створення ними оригінальних композицій, кольорових розписів, аплікацій, виробів з глини, дерева в колориті, в композиційному вирішенні, в пластичній формі яких спостерігається вплив народних образів, здійснюється переважно в двох основних формах:

- заняття з дітьми в дитячих садках, художніх школах, гуртках;
- знайомство з народним мистецтвом в природних умовах його існування, в районах художніх промислів.

Успіх навчання дітей основам художнього ремесла перш за все залежить від тісного зв'язку, живого контакту з народними промислами даної місцевості. Так, Полтавщина славиться кольоровими ковдрами та чудовими вишиванками. Косів – веселою керамікою, Дніпропетровщина – яскравим Петриківським розписом. Як показує досвід, така робота з дітьми сприяє духовному зближенню дитини з природою, виховує інтуїтивне /підсвідоме/ почуття належності до своєї нації.